

บทที่ ๒

ความริษยาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ความริษยาไม่ใช่สิ่งใหม่ที่เพิ่งอุบัติขึ้น แต่เป็นสิ่งที่ฝังรากลึกในจิตใจมวลมนุษย์และสรรพสัตว์มาเนิ่นนานแล้ว เท่าที่มีการบันทึกไว้เป็นหลักฐานพบตั้งแต่เมื่อครั้งพุทธกาล พระพุทธองค์ได้ตรัสเกี่ยวกับริษยาหลายตอน พระองค์ทรงกำหนดบทบัญญัติจัดการกับผู้ที่มีความริษยาและทำความไม่สงบเรียบร้อยในคณะสงฆ์ ตรัสแก่เหล่าสาวกในเรื่องที่เป็นอุทาหรณ์เกี่ยวเนื่องกับความริษยาเพื่อชี้ทางสว่างแก่สาวกและชาวโลกให้รู้เท่าทันมิให้ไปหลงติดกับดักในความริษยา จากนั้นพระเถระทรงจำคำสอนของพระพุทธองค์แล้วสาธยายถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้นำไปปฏิบัติเพื่อคลายความริษยาเมื่อครั้งช่วงต้นของการเผยแผ่องค์ธรรม เพื่อเป็นการสืบอายุพระพุทธศาสนาโดยวิธีการบอกกล่าวสืบทอดต่อกันมาแบบปากต่อปากของพระเถระนี้เรียกกันว่า มุขปาฐะ^๑ ในเวลาต่อมาจึงจดจารบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรลงในคัมภีร์ที่เรียกว่า คัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งได้แก่ ๑) พระอภิธรรมปิฎก ๒) พระวินัยปิฎก และ ๓) พระสุตตันตปิฎก

ในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยได้จัดเรียงลำดับจากพระอภิธรรมปิฎกขึ้นเป็นลำดับแรกเพื่อบอกคำจำกัดความของริษยาก่อน ตามด้วยพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก แต่ก่อนที่จะเข้าสู่เนื้อหาในแต่ละปิฎกนั้น พึงทราบคำจำกัดความ ความหมายของริษยาในเบื้องต้นก่อน ซึ่งมีเนื้อหาดังนี้

๒.๑ ความหมายของริษยาทางพระพุทธศาสนา

ความริษยาซึ่งเป็นคำภาษาไทยตรงกับคำในภาษาบาลีว่า อิสฺสา เป็นอิติลึงค์ (ลิงค์เพศหญิง) แปลว่า ความหึงหวง ความชิงชัง ความริษยา (นิสัยที่เห็นเขาได้ดีแล้วทนอยู่ไม่ได้ คิดตัดรอนเขาทำลายเขา อิจฉาริษยา) วิเคราะห์ อิสฺสตี สตุเตสุปี คณฺณสุ วจสา มนสา วา โทสาโรปนํ กโรตตีติ อิสฺสา. อิส หรือ อิสฺส ธาตุ อ ปัจ.^๒

ริษยา ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า อีริษยา แปลว่า ความรู้สึกไม่อยากเห็นคนอื่นได้ดี เห็นคนอื่นได้ดีแล้วทนไม่ได้^๓

^๑พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติมช่วงที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๒๑.

^๒ประยูร หलगสมบุญ, (ร.อ.) (ป.लगสมบุญ), พจนานุกรมบาลี-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า ๙๒.

^๓สำนักพจนานุกรมมติชน, พจนานุกรม ฉบับมติชน, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดี, ๒๕๕๗) หน้า ๙๗๖.

ริษยา หมายถึง ความรู้สึกไม่พอใจเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี เห็นเขาได้ดีทนอยู่ไม่ได้ ไม่อยากให้ใครดีเกินกว่าตน ความคิดตรึงตรอนผู้ที่ดีกว่าตน ความหึงหวง^๕

ริษยา เป็นหนึ่งในมลทิน ๙ ตัว หรือ มละ ๙ (มลทิน – Mala : stains) ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Issā: envy; jealousy^๕ ในมละ ๙ ใช้คำอิสสา

ริษยา เป็นหนึ่งในสังโยชน์ ๑๐ หรือธรรมที่มีมัดสัตว์ไว้กับทุกข์ ๑๐ ประการ (สังโยชน์ – Samyojana : fetters bondage) สังโยชน์ ๑๐^๖ ในแนวอภิธรรมหรืออภิธรรมนัย^๗ จะหมายถึงตัวขวางกั้นความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม เพื่อเข้าสู่นิพพานที่บุคคลทั่วไปจะได้ยาก^๘

ริษยา เป็นหนึ่งในอุปกิเลส ๑๖ หรือจิตตอุปกิเลส ๑๖ (ธรรมเครื่องเศร้าหมอง, สิ่งที่ทำให้จิตชุ่มมัวรับคุณธรรมได้ยาก ดุจผ้าเปรอะเปื้อนสกปรก ย้อมไม่ได้ดี– Upakkilesa : mental defilements)^๙

กล่าวโดยสรุป ริษยาเป็นคำภาษาไทยหรือรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตว่า อิริชยา และตรงกับภาษาบาลีว่า อิสสา ดังนั้น ริษยา คือ สิ่งที่ทำให้จิตใจชุ่มมัว เศร้าหมอง เกิดขึ้นเมื่อรู้สึกไม่พอใจเวลาที่เห็นผู้อื่นได้ดี เห็นเขาได้ดีกว่าตนไม่ได้ ตาร้อน ไม่อยากให้ผู้ใดได้ดีกว่าตน คิดตรึงตรอนทำลายเขาให้พินาศย่อยยับไป

๒.๒ ความริษยาที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก

ในบรรดาทั้งสามปิฎกของคัมภีร์พระไตรปิฎก เนื้อหาที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกนั้นคือประมวลหลักธรรมและคำอธิบายในรูปหลักวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์^{๑๐} ความริษยาที่พบในปิฎกนี้เป็นรูปแบบสภาวะธรรม และมักจะใช้คำว่า อิสสา ซึ่งเป็นชื่อเจตสิกของ ริษยา ซึ่งมีเนื้อหาดังต่อไปนี้

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติมครั้งที่ ๑), หน้า ๕๕๖.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๕.

^๗ สังโยชน์ ๑๐ ประการ สังโยชน์เหล่านี้ เรียกว่า ภวสังโยชน์ เพราะผูกพันหมู่สัตว์ไว้ในภพน้อยภพใหญ่ (อ้างใน ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๘/๗๓)

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๔.

^๙ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘/๑๑

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๖๕-๒๖๖.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๘.

ริษยาเป็นหนึ่งในเจตสิก ๕๒ เป็นธรรมชาติที่เกิดพร้อมกับจิตฝ่ายไม่ดีหรือเรียกว่า ฝ่ายอกุศลจิต เป็นเจตสิกฝ่ายขุนมัวมีชื่อว่า อิสสาเจตสิก มีคำอธิบายว่า อีสสานั้นมีความริษยาสมบัติของผู้อื่นเป็นลักษณะ มีความไม่ยินดีในสมบัติของผู้อื่นเป็นรส มีความเบือนหน้าจากสมบัติของผู้อื่นเป็นปัจจัยภูฐาน มีสมบัติของผู้อื่นเป็นปทัฏฐาน^{๑๑}

อิสสา เป็นโทสเจตสิกดวงที่ ๒ ในบรรดาโทสเจตสิก ๔ ดวง คือ มีโทสเจตสิกหรือธรรมชาติที่ประทุษร้ายในอารมณ์เป็นประธานหรือเป็นดวงแรก อีสสาเจตสิกเป็นดวงที่สอง ซึ่งเป็นธรรมชาติที่มีความไม่พอใจในสมบัติหรือคุณความดีของผู้อื่น^{๑๒}

อิสสา ในอกุศลราสี มีเจตสิกประกอบดวงละ ๑๙ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โมหตุกะ ๔ โทสะ ๑ ถิทุกะ ๒ เมื่อกล่าวตามสัมปโยคณัย ย่อมประกอบกับโทสมูลจิต ๒ เช่นเดียวกับโทสเจตสิกเหมือนกัน^{๑๓}

อิสสา เป็นหนึ่งในอกุศลเจตสิก (เจตสิกที่เป็นอกุศล) ๑๔ จัดเป็นปกิณณกอกุศลเจตสิกหรือเจตสิกที่เกิดกับจิตที่เป็นอกุศลแต่ไม่ตายตัวทุกครั้ง^{๑๔}

อิสสาสังโยชน์ คือ ความริษยา กิริยาที่ริษยา ภาวะที่ริษยา ความกีดกัน กิริยาที่กีดกัน ภาวะที่กีดกันในลาภสักการะ ความเคารพนับถือ การไหว้และบูชาของคนอื่น นี้ชื่อว่า อีสสาสังโยชน์^{๑๕} เป็นหนึ่งในสภาวะธรรมที่เป็นสังโยชน์ (กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ^{๑๖} หรือกิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ไว้กับวัฏฏทุกข์ หรือผูกกรรมไว้กับผล^{๑๗})

อิสสา เป็นหนึ่งในวิวาทมูล ๖ หรือมูลเหตุรุกรานเหง้าให้เกิดการวิวาท ถกเถียงกัน^{๑๘}

^{๑๑} พระพุทธทศตเถระ, **อภิธัมมมาตาร (บาลี-ไทย) ฉบับภูมิพโลภิกขุ**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๓๖), หน้า ๘๗.

^{๑๒} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ หลักสูตรชั้นจุฬารัตนธรรมิกะตรี**, (กรุงเทพมหานคร: ทิพย์วิสุทธิการพิมพ์, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า ๓๓.

^{๑๓} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ หลักสูตรชั้นจุฬารัตนธรรมิกะตรี**, หน้า ๕๔.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๑.

^{๑๕} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๒๖/๒๘๗.

^{๑๖} อภิ.สง. (ไทย) ๓๕/๙๖๙/๖๒๐.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๓๓๐.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑)**, หน้า ๓๗๙.

อิสสา เป็นหนึ่งใน ปุริสมละ ๙ หรือมลทินสิ่งที่ทำให้จิตใจมัวหมอง^{๑๙}

อิสสา คือ ความริษยา กิริยาอาการที่ริษยา ภาวะที่ริษยา ความเกลียดชัง กิริยาอาการที่เกลียดชัง ภาวะที่เกลียดชัง เมื่อผู้อื่นได้ลาภสักการะ ได้รับความเคารพ นับถือ การกราบไหว้ และการบูชาจากผู้อื่น^{๒๐}

กล่าวโดยสรุปในพระอภิธรรมปิฎกพบว่า ริษยา หรือ อิสสา คือ กิริยาอาการที่ริษยา ภาวะที่ริษยา ความเกลียดชัง กิริยาอาการที่เกลียดชัง ภาวะที่เกลียดชัง เมื่อผู้อื่นได้ลาภสักการะ ได้รับความเคารพ นับถือ การกราบไหว้ และการบูชาจากผู้อื่น นอกจากนี้อิสสาเป็นหนึ่งในเจตสิก ๕๒ เป็นหนึ่งในสี่ของโทศกเจตสิกหรือเจตสิกธรรมชาติที่ประทุษร้ายในอารมณฺ์ อิสสาเป็นหนึ่งในสังโยชน์หรือกิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ไว้กับวัฏฏะทุกข์ อิสสาเป็นหนึ่งในวิอาทมูล ๖ หรือมูลเหตุให้เกิดการวิวาทกัน และอิสสายังเป็นหนึ่งในปุริสมละ ๙ หรือมลทินสิ่งที่ทำให้จิตใจมัวหมอง

๒.๓ ความริษยาที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎกเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของภิกษุ ภิกษุณีสงฆ์^{๒๑} เมื่อครั้งสมัยพุทธกาลแรกเริ่มเดิมทีพระพุทธองค์ยังไม่ทรงบัญญัติวินัยเพื่อปกครองคณะสงฆ์ แต่เมื่อมีภิกษุประพฤติเสื่อมเสียหมุ่ ภิกษุและประชาชนตำหนิติเตียน พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติวินัยขึ้น ซึ่งมีขั้นตอนการบัญญัติวินัย คือ ๑) เมื่อมีเรื่องไม่ดงามเกิดขึ้น ทรงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์ ๒) ตรัสถามภิกษุผู้ก่อเหตุเกี่ยวกับเรื่องที่เกิดขึ้น ๓) ทรงตำหนิภิกษุที่ก่อเรื่องขึ้น ๔) ชี้โทษแห่งการล่วงละเมิด ๕) แสดงอาณิสสแห่งการสำรวมระวัง ๖) บัญญัติสิกขาบทให้ภิกษุถือปฏิบัติตาม^{๒๒}

พระวินัยหรือบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยความริษยาของพุทธสาวกมีหลายเรื่อง ผู้วิจัยได้หยิบยกตัวอย่างบางเรื่องมาเพื่อทำความเข้าใจพอสังเขปดังนี้

^{๑๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๖๑/๖๑๖.

^{๒๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๙๓/๕๖๑.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๑๑๑.

^{๒๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๗, วิ.มหา (บาลี) ๑/๓๙/๒๕-๒๖, อ่างใน แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระวินัยในพระวินัยปิฎก: ศึกษาเฉพาะกรณีพระอุบาลีเถระ และพระภูฏาจารย์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓.

๒.๓.๑ ภิกษุณีอุลลันทาริษาเพื่อนภิกษุณี

กรณีภิกษุณีอุลลันทาริษาเพื่อนภิกษุณี มีเนื้อความว่า ภิกษุณีอุลลันทาไม่พอใจเพื่อนภิกษุณีด้วยกันคือ ภิกษุณีภัททกาปิลานีที่มีความเก่งกว่า เป็นพหูสูตร เป็นนักพูดที่แคล่วคล่อง สามารถกล่าวธรรมีกถาได้ดีกว่า ผู้คนต่างพากันไปเข้าพบภิกษุณีภัททกาปิลานีก่อน จึงเป็นเหตุให้ภิกษุณีอุลลันทาเกิดความริษยากลั่นแก่งทุกวิถีทาง ทั้งเดินจงกรม ยืน นั่ง นอน เพื่อขัดขวางการปฏิบัติธรรมของภิกษุณีภัททกาปิลานี อีกทั้งยังยกข้อธรรมขึ้นแสดงเองหรือใช้ผู้อื่นให้ยกข้อธรรมขึ้นแสดง ท่องบ่นข้อธรรมต่อหน้าภิกษุณีภัททกาปิลานีเพื่อก่อความมิให้สงบสุข บรรดาภิกษุณีรูปอื่น ๆ จึงพากันตำหนิ ประณามว่า ภิกษุณีอุลลันทาจงใจกลั่นแก่งภิกษุณีภัททกาปิลานี และนำเรื่องไปบอกแก่ภิกษุทั้งหลายให้ทราบเพื่อนำความไปกราบทูลพระพุทธองค์ พระพุทธองค์จึงทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท หลังจากได้ถามความจริงแล้ว พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้มีได้ ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย” จึงรับสั่งให้มีพระบัญญัติวินัยว่า “ภิกษุณีใดจงใจก่อความไม่ผาสุกแก่ภิกษุณี ต้องอาบัติปาจิตตีย์” เกิดขึ้น^{๒๓}

พระบัญญัติวินัยนี้สืบเนื่องมาจากความริษยาในใจคน แม้เป็นภิกษุณีแล้วหากไม่รู้เท่าทันก็จะถูกอุปกิเลสริษยาเข้าเบียดบังขัดขวางความก้าวหน้าในการบรรลุธรรมได้

๒.๓.๒ ความริษยาเป็นมูลเหตุแห่งวิวาทาธิกรณ์

สิ่งที่เป็นมูลเหตุแห่งวิวาทาธิกรณ์ หรือ การวิวาทของสงฆ์ที่จำเป็นต้องพิจารณา ได้แก่ ๑) มูลเหตุแห่งวิวาท ๖ อย่าง ซึ่งริษยาเป็นหนึ่งในรากเหง้าแห่งการวิวาทกันของสงฆ์ (มูลเหตุ ๖ อย่าง ได้แก่ ภิกษุผู้มักโกรธ ผูกโกรธ, ภิกษุผู้ลบหลู่ตีตนเสมอท่าน, ภิกษุผู้มีความริษยา ตระหนี่, ภิกษุผู้มีความอวดดี เจ้ามายา, ภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่ว มีฉฉาทิฏฐิ, ภิกษุผู้มีความยึดมั่นทิฏฐิของตน ถือรั้น ไม่เคารพยำเกรงต่อบุคคลผู้ควรเคารพ) ๒) อุกุศลมูล ๓ (จิตที่มีความโลภ โกรธ หลง) ๓) กุศลมูล ๓ (จิตที่ไม่มีความโลภ โกรธ หลง) หากภิกษุผู้ใดมีสิ่งที่เป็นมูลเหตุแห่งวิวาท ๖ และอกุศลมูล ๓ จะถูกปรับอาบัติ^{๒๔}

๒.๓.๓ ความริษยาเป็นเหตุให้พระเทวทัตทำสังฆเภท

กรณีความริษยาของพระเทวทัตที่มีต่อพระพุทธองค์มีเนื้อความว่า พระเทวทัตเป็นพระญาติที่มีความใกล้ชิดกับพระพุทธองค์ มีความริษยาในพระพุทธองค์ตั้งแต่ครั้งยังเป็นเจ้าชาย เมื่อมาบวชอยู่ภายใต้ร่มกาสาวพัสตร์ในศาสนาของพระพุทธองค์ยังคงมีความริษยาเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยประทุษร้ายต่อพระพุทธองค์หลายครั้ง เรื่องแรกที่ก่อขึ้นหลังบวชเป็นพระภิกษุแล้ว เป็นตัวจุดชนวนให้

^{๒๓}วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๙๔๑/๒๑๗.

^{๒๔}วิ.จ. (ไทย) ๖/๒๑๖/๓๓๒-๓๓๕.

ขยับขึ้นเลื่อนขึ้นความแรงจากความริษยาเป็นความอาฆาตนั้นได้แก่ การที่พระเทวทัตกราบทูลขอปกครองคณะสงฆ์แทนพระพุทธรองค์ที่ทรงพระชราภาพแล้วได้รับการปฏิเสธจากพระพุทธรองค์ และยังตรัสว่าพระเทวทัตเป็นผู้บริโภคปัจจัยจุกกลืนน้ำลาย คือยังไม่สามารถละความโลภได้ และยังทรงยกย่องแต่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะให้เหนือกว่า ดีกว่าตน พระเทวทัตจึงโกรธ ไม่พอใจรู้สึกเสียหน้าต่อเหล่าคณะสงฆ์ พระราชาและมหาชน จากนั้นพระพุทธรองค์ตรัสให้สงฆ์ลงประกาศนียกรรมไม่ยอมรับพระเทวทัตเข้าหมู่สังฆะทั่วกรุงราชคฤห์^{๒๕} เมื่อเสื่อมลาภสักการะแล้วพระเทวทัตเพิ่มแรงริษยามากขึ้นไปอีก จึงก่อการร้ายเรื่องที่สองคือ ไปยุยงให้อชาตศัตรูกุมารปลงพระชนม์พระราชาบิดาคือ พระเจ้าพิมพิสารเพื่อขึ้นครองราชย์เองและตนเองจะปลงพระชนม์พระพุทธรองค์เพื่อตนจะได้ปกครองคณะสงฆ์ ได้ให้อชาตศัตรูกุมารส่งนายขมังธนูลอบทำร้ายพระพุทธรองค์ แต่กระทำไม่สำเร็จ^{๒๖}

หลังจากพระเทวทัตลอบปลงพระชนม์พระพุทธรองค์ถึงสองคราวแล้วไม่สำเร็จ พระเทวทัตจึงเดินทางทำชั่วต่อเป็นครั้งที่สามคือ ลงมือปฏิบัติการเองขึ้นไปบนเขาคิชฌกูฏกลิ้งหินก้อนใหญ่ลงมาหมายจะปลงพระชนม์พระพุทธรองค์ แต่ไม่สำเร็จอีก ยอดภูเขา ๒ ข้างมาบรรจบกันรับศิลาก้อนนั้นไว้ สะเก็ดหินกระเด็นไปกระทบพระบาทของพระพุทธรองค์จนพระโลหิตห้อ นับเป็นอนันตริยกรรมข้อที่ ๑ ที่พระเทวทัตสั่งสมไว้^{๒๗} จากนั้นพระเทวทัตไม่ละความพยายามปลงพระชนม์พระพุทธรองค์ ดำเนินการต่อเป็นครั้งที่ ๔ โดยมอมเหล่าช่างนาฬาคีรีซึ่งมีความดุร้าย แล้วปล่อยให้ช่างเข้าทำร้ายพระพุทธรองค์ ขณะที่ทรงออกบิณฑบาตตอนเช้าพร้อมหมู่สงฆ์ แต่เมื่อช่างนาฬาคีรีวิ่งเข้าไปใกล้พระพุทธรองค์ พลังกระแสน้ำเมตตาจิตจากพระพุทธรองค์ได้แผ่ออกไปยังช่างนาฬาคีรี ช่างจึงลงดวงลงเข้าไปหยุดยืนอยู่หน้าพระพุทธรองค์ และพระองค์ท่านมีพระกระแสรับสั่งด้วยพระเมตตาด้วยพระสุรเสียงอันนุ่มนวลว่า “กุญชรเอ๋ยการประทุษร้ายพระพุทธรเจ้าทั้งหลายนั้นเป็นเหตุแห่งความทุกข์ ชชาติต่อ ๆ ไปจะไม่มาถึงสุดติภูมิเลย อย่ามัวเมา อย่าประมาท เพราะผู้ประมาทย่อมไม่ถึงสุดติ” เมื่อตรัสจบช่างนาฬาคีรีเอาจวงสุมละอองธูรีที่ใกล้พระบาทของพระพุทธรองค์ แล้วพ่นลงบนกระหม่อมของตนเป็นการทำความเคารพ ย่อตัวถอยออกไปชั่วระยะเห็นพระองค์ กลับไปที่โรงช่างยืนอยู่ที่เดิม^{๒๘}

เมื่อกรรมชั่วทั้งสี่คราวทำไม่สำเร็จ คราวนี้พระเทวทัตและภิกษุผู้ติดตามต่างเสื่อมลาภสักการะจึงเที่ยวไปขอภัตตาหารดี ๆ จากตระกูลต่าง ๆ ทำให้ผู้คนต่างตำหนิในความมักมากในการบริโภคของพระเทวทัต พระเทวทัตจึงคิดวิธีการที่จะทำให้สงฆ์แตกกัน โดยอ้างว่าพระพุทธรองค์ทรงสรรเสริญความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัด อาการน่าเลื่อมใส การไม่สะสม การ

^{๒๕}วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๖-๓๓๘/๑๘๐-๑๘๕.

^{๒๖}วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๐/๑๘๗-๑๙๑.

^{๒๗}วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๑/๑๙๑.

^{๒๘}วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๒/๑๙๕-๑๙๗.

ปรารภความเพียร จึงทูลขอวัตถุ ๕ ประการเพื่อให้ประชาชนเลื่อมใสในภิกษุ ซึ่งวัตถุ ๕ ประการได้แก่ ๑) ภิกษุทั้งหลายควรอยู่ป่าตลอดชีวิต ห้ามเข้าบ้าน ๒) ภิกษุทั้งหลายควรเที่ยวบิณฑบาตตลอดชีวิต ห้ามรับกิจนิมนต์ ๓) ภิกษุทั้งหลายควรนุ่งห่มด้วยผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต ห้ามนุ่งห่มด้วยผ้าที่ได้จากคหบดี ๔) ภิกษุทั้งหลายควรอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต ห้ามอาศัยในที่มุงที่บัง ๕) ภิกษุทั้งหลายไม่ควรฉันปลาและเนื้อตลอดชีวิต แต่พระพุทธองค์ทรงไม่เห็นด้วยกับวัตถุทั้ง ๕ ซึ่งข้อนี้พระเทวทัตรู้ดีอยู่แล้ว จึงเกิดความโลภน้อย และเที่ยวไปบอกกับชาวบ้านที่ไม่มีความรู้ หรือรู้น้อย หรือไม่มีความศรัทธาในพระพุทธองค์ว่า ตนและพรรคพวกได้ทูลขอวัตถุ ๕ ประการ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติของสงฆ์จากพระพุทธองค์ เพื่อเป็นการขัดเกลากิเลส แต่พระพุทธองค์กลับเป็นผู้มักมากไม่ทูลอนุญาตให้ปฏิบัติ ส่วนบรรดาพวกชาวบ้านที่มีศรัทธา เลื่อมใส เป็นบัณฑิต มีความเฉลียวฉลาด มีความรู้ดี ก็ตำหนิ ประณาม โพนทะนา พระเทวทัตว่า กำลังพยายามทำลายสงฆ์อยู่ เป็นกรรมอันร้ายแรงเรื่องที่ ๕^{๒๙}

จากนั้นพระเทวทัตทำสังฆเภทหรือทำลายสงฆ์ นับเป็นกรรมร้ายแรงครั้งที่ ๖ โดยฝากให้พระอานนท์ไปบอกพระพุทธองค์ว่า ตนจะแยกทำอุโบสถกรรม สังฆกรรมต่างหาก จะไม่เข้าไปทำร่วมกับพระพุทธองค์และเหล่าภิกษุจำนวนมากอีก แล้วไปชักชวนพวกภิกษุวิชชีบุตรชาวกรุงเวสาลี ๕๐๐ รูป ซึ่งเป็นพระบวชใหม่ ไม่รอบรู้พระธรรมวินัยเดินทางไปทางคยาสิสประเทศ เป็นการยุยงทำให้สงฆ์แตกกันนับเป็นอนันตริยกรรมอีกข้อของพระเทวทัต พระพุทธองค์ทรงมีรับสั่งให้พระสารีบุตรเป็นทูตไปเพื่อบอกสิ่งที่ถูกต้องแก่เหล่าพระภิกษุผู้บวชใหม่ทั้ง ๕๐๐ ที่หลงผิดติดตามพระเทวทัตไป โดยเดินทางไปพร้อมพระโมคคัลลานะเพื่อพาภิกษุผู้ยังไม่รอบรู้ในพระวินัยเหล่านั้นกลับมา^{๓๐} ต่อมาพระเทวทัตเริ่มเจ็บป่วยเป็นเวลานานถึง ๙ เดือนจนไม่มีแรงลุกยืนกาย ด้วยวิบากกรรมของพระเทวทัตที่กระทำต่อพระพุทธองค์ร้ายแรงหลายประการ เมื่อรู้ว่าตนนั้นใกล้จะมรณภาพ พระเทวทัตนึกทบทวนสิ่งที่ตนเคยกระทำ จนเกิดความสำนึกผิดในบาปที่ตนได้กระทำต่อพระพุทธองค์ รู้สึกซาบซึ้งถึงน้ำพระทัยที่เต็มเปี่ยมไปด้วยพระเมตตาของพระพุทธองค์ที่มีให้อย่างไม่เสื่อมคลายแม้ว่าตนจะก่อกรรมหยาบช้าใด ๆ ต่อพระพุทธองค์มากมายก็ตาม “พระพุทธองค์ทรงมีพระหฤทัยสม่ำเสมอในสัตว์ทั้งปวง คือ ในนายขมังธนู ในพระเทวทัต ในโจรองคฺคิลิน ในช้างธนบาล และในพระราหูล” ด้วยเหตุนี้พระเทวทัตจึงปรารถนาที่จะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ แต่ยังไม่ทันได้เข้าเฝ้า ฯ พระเทวทัตถูกธรณีสูบลงอเวจีนรกบริเวณหน้าพระเชตวันมหาวิหารซึ่งเป็นที่พำนักของพระพุทธองค์ เป็นการมรณภาพอย่างน่าอเนจอนาถในวาระสุดท้ายของชีวิต^{๓๑}

^{๒๙}วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๓/๑๙๗-๒๐๓.

^{๓๐}วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๔-๓๔๕/๒๐๓-๒๐๗.

^{๓๑}คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **คู่มือประโยค ๑-๒ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๑**

กรณีความริษยาของพระเทวทัตนี้ ชี้ให้เห็นถึงความริษยาของพระเทวทัตที่มีต่อพระพุทธร่องค์เป็นอย่างมากจนเลื่อนขั้นเป็นความอาฆาต นอกจากพระเทวทัตจะเกิดความริษยาที่เห็นพระพุทธร่องค์ทรงเป็นผู้นำ ทรงมีความเก่งกว่า มีคนให้ความเคารพนับหน้าถือตามากกว่า มีผู้คนต่างเอาลางสักการะมากมายเข้ามาถวายแล้ว พระเทวทัตยังมีมานะหรือความถือตัว ถือว่าตนเคยเป็นชาติเชื้อหน่อเนื้อกษัตริย์เหมือนพระพุทธร่องค์ ทำไมตนถึงจะขึ้นเป็นใหญ่ปกครองคนหมู่มากเหมือนพระพุทธร่องค์ไม่ได้ จึงพยายามทุกวิถีทางในการคิดที่จะกำจัดพระพุทธร่องค์ แต่พยายามเท่าไรก็ไม่สำเร็จ เพราะคนชั่วทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว ซึ่งเป็นความจริงที่แน่แท้ทุกยุคทุกสมัย ฝ่ายพระพุทธร่องค์ผู้ทรงอยู่เหนือโลก ไม่ถูกกิเลสแบบโลก ๆ ฉาบทาได้ ทรงถึงพร้อมด้วยพระบารมี ประกอบแต่กรรมดี ไม่มีจิตคิดอาฆาตผู้ใด จึงแคล้วคลาดจากภัยพิบัติที่พระเทวทัตก่อการร้ายได้ มีหน้าซ้ำพระพุทธร่องค์ยังแผ่กระแสพระเมตตาจิตไปสู่ทุกคนอย่างเสมอเหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นนายขมังธนู พระเทวทัต ช่างนาฬาคีรี^{๓๒} ฯลฯ เพื่อคลายความริษยาอาฆาตหรือความหลงผิดของผู้ที่คิดร้ายเหล่านั้น ชี้ให้เห็นว่าพระพุทธร่องค์ทรงมีพระเมตตาสูง ทรงมีพระหฤทัยที่สม่าเสมอ ไม่เลือกปฏิบัติต่อผู้ใด ไม่ว่าคนผู้นั้นจะมาดีหรือมาร้าย และทรงเป็นกัลยาณมิตรพร้อมแนะนำชี้ทางที่ประเสริฐให้แก่มวลหมู่มิตรทั้งหลาย

สรุปในพระวินัยปิฎกนี้ผู้วิจัยพบความริษยาในกรณีภิกษุณีอุลลันนทาริษยาเพื่อนภิกษุณีด้วยกันจึงก่อความรำคาญให้ พระพุทธร่องค์จึงตั้งวินัยปรับอาบัติปาจิตตีย์ และเรื่องริษยาเป็นหนึ่งในมูลเหตุแห่งวิวาทาธิกรณ์ ซึ่งในบทบัญญัติวินัยทั้งสองกรณีนี้พระพุทธร่องค์ทรงเห็นแล้วว่า ริษยานั้นเป็นสิ่งที่ไม่ดี ไม่สมควรปล่อยให้สาวกของพระองค์มีความริษยาเกิดขึ้นภายในจิตใจ จึงทรงบัญญัติวินัยข้อห้ามเพื่อให้เหล่าสาวกเพียรกำจัดความริษยาออกไปจากจิตใจ เพื่อสันติสุขแก่ตนและหมู่คณะ

นอกจากนี้ยังพบความริษยาในกรณีพระเทวทัตที่มีความริษยาในพระพุทธร่องค์มากจนถึงขั้นอาฆาต เพราะพระเทวทัตมีมานะถือตนว่าเป็นเชื้อกษัตริย์เช่นเดียวกับพระพุทธร่องค์จึงนำตนไปเปรียบเทียบกับเสมอตลอด พยายามทำร้ายพระพุทธร่องค์หลายครั้งแต่ไม่สำเร็จ พระพุทธร่องค์ทรงมีพระหฤทัยกว้างขวางสม่าเสมอ ไม่เลือกปฏิบัติต่อผู้ใด แม้ว่าผู้นั้นจะให้ร้ายหรือสรรเสริญพระพุทธร่องค์ ทรงปฏิบัติกับทุกคนเสมอเหมือนกันหมด เมื่อมีผู้ประทุษร้ายพระองค์ไม่ทรงโกรธตอบ ทรงมีความเป็นกัลยาณมิตรเห็นว่ามีมิตรทั้งหลายของพระองค์ยังหลงผิด เข้าใจผิดอยู่ เมื่อมีโอกาสพระพุทธร่องค์ทรงให้โอวาทจนหลายคนกลับตัวกลับใจไม่หลงผิดทำกรรมชั่ว ทรงแผ่กระแสแห่งพระเมตตาไปยังบุคคลทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นพระเทวทัตหรือผู้อื่นที่คิดร้าย ผู้หลงผิด ผู้ถูกจ้างวาน ผู้ถูกยุยงให้ทำกรรมชั่วจนกลับตัวกลับใจ ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ท้ายสุดพระเทวทัตต้องแพ้ยตัวเองตกนรกเวจีตามผลกรรมที่ได้ก่อไว้

กรณีทั้งหมดที่ยกมานี้ชี้ให้เห็นว่า ความริษยามิได้ให้คุณแก่ผู้ใดเลย ไม่ควรให้เกิดความ

^{๓๒} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๘๕-๕๘๖/๘๙.

ริษยาขึ้นในใจ เราพึงเพียรเจริญเมตตา เพื่อให้ลดละความริษยาในจิตใจดังที่พระพุทธองค์ทรงเจริญเมตตาอยู่เป็นอาจิน รวมถึงต้องมีกัลยาณมิตรที่ดีคอยชี้ทางแนะแนวให้คลายความริษยาอาฆาตได้

๒.๔ ความริษยาที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก

พระสูตรต้นตปิฎกเป็นปิฎกที่ว่าด้วยพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรมต่าง ๆ ที่ตรัสยกย่องให้เหมาะกับบุคคลและโอกาส บทประพันธ์ เรื่องเล่าของพระพุทธองค์^{๓๓} ที่ตรัสสอนถึงโทษของความริษยามีมากมายหลายเรื่อง ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างมาพอสังเขปดังนี้

๒.๔.๑ ความริษยาของหญิงร่วมสามี

กรณีความริษยาของหญิงหมั้นผู้เป็นภรรยาหลวงกับภรณาน้อยเนื้อความมีอยู่ว่า ในสมัยพุทธกาลมีหญิงหมั้นผู้หนึ่งได้แต่งงานไปและไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ ทางครอบครัวสามีอยากให้มีบุตร จึงจำเป็นต้องขอหญิงอื่นมาเป็นภริยาอีกคน แต่ด้วยความริษยาของภรรยาหลวงที่เป็นหมั้นเกรงว่าจะหมดอำนาจและความสำคัญภายในบ้าน จึงออกอุบายบอกแก่ภรณาน้อยว่า หากตั้งครรภ์เมื่อใดให้บอกนาง และในการตั้งครรภ์ ๒ ครั้งแรก ภรณาน้อยพาซื้อเมื่อตั้งครรภ์ก็บอกกล่าวภรรยาหลวงไป จึงโดนทำลายครรภ์โดยใส่ยาพิษในอาหารทั้ง ๒ คราวด้วยแรงริษยา พอครั้งที่ ๓ ภรณาน้อยเริ่มเอะใจ ไม่บอกภรรยาหลวงจนครรภ์แก่ ภรรยาหลวงที่เป็นหมั้นไม่พอใจหมายปลงชีวิตทั้งแม่และเด็กในครรภ์ และทำได้สำเร็จ แต่ก่อนที่จะสิ้นลมภรณาน้อยผู้มีครรภ์ตั้งจิตอธิษฐานขอตามล้างตามผลาญทุกชาติภพ ขอเกิดเป็นนางยักษ์ฉีกกัดเคี้ยวกินลูกของภรรยาหลวงทุกชาติไป จากนั้นเวียนเกิดเวียนตายเป็นสัตว์อีกหลายภพ ในภพสุดท้ายของทั้งคู่ได้เกิดเป็นนางกาลสิริกษิณีและหญิงกุลธิดาที่มีลูกน้อย นางยักษ์ก็ตามกัดกินลูกอีกเหมือนเดิม จนลูกของหญิงกุลธิดาตายไป ๒ คน พอหญิงกุลธิดามีลูกคนที่ ๓ เริ่มรู้ทัน จึงหอบลูกไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์เพื่อขอความช่วยเหลือ พระพุทธองค์ทรงทราบถึงบุญกรรมของทั้งสองฝ่ายที่ผูกเวรกัน จึงตรัสด้วยพระสุรเสียงที่อ่อนหวาน อ่อนโยน ตรัสถึงเหตุของการจองล้างจองผลาญของทั้งสองมาจากความริษยาที่เป็นต้นเหตุจนกลายเป็นความอาฆาตกันไม่รู้จบสิ้น และตรัสชี้ให้เห็นโทษและพิษภัยของความริษยา และให้เลิกอาฆาตจองเวรกัน หันหน้ามาเป็นมิตรสหายที่ดีต่อกัน เกื้อกูล เอื้ออาทรกัน^{๓๔}

จากกรณีความริษยาของหญิงร่วมสามี ชี้ให้เห็นถึง ความริษยาของภรรยาหลวงที่เป็นหมั้นกับภรณาน้อย โดยภรรยาหลวงริษยาไม่พอใจที่ภรณาน้อยตั้งครรภ์ได้ กลัวลูกกลบบทบาทความสำคัญ

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๑.

^{๓๔} ศาตราจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คู่มือประโยค ๑-๒ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๑ แปลโดยอรรถ, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๓๖-๓๘.

ในบ้านลง จึงวางแผนฆ่าทั้งแม่และลูก ไม่สามารถคลายความริษยาได้ ทั้งสองจงเวรอฆาตแค้น ผลัดกันฆ่า จนทั้งสองฝ่ายต้องไปเวียนเกิดเวียนตายเป็นสัตว์หลายประเภทอีกหลายชาติภพ จนในชาติสุดท้ายที่ได้เกิดเป็นนางกาลิย์กษิณและหญิงกุลธิดา เมื่อได้ฟังโอวาทจากพระพุทธร่องค์ผู้ทรงเป็น กัลยาณมิตรชี้แนะในทางกุศล ทางที่ถูกต้องให้ไม่หลงเมาว้เกลือกกลัวกับความพยายาบาท โดยชี้แนะสิ่ง ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ ความรัก ความสมานสามัคคีกัน ทำให้สามารถคลายความริษยา คลายความ อฆาต จงเวรกัน เป็นการหยุดวิบากกรรมของทั้งสองได้ กลับกลายเป็นมิตรที่ดีต่อกัน ดังนั้นบุคคลที่ สามหรือกัลยาณมิตรสามารถช่วยชี้แนะให้คู่กรณีทั้งผู้ที่มีความริษยาสามารถคลายความริษยาและผู้ที่ ถูกริษยาคลายความโกรธแค้นอฆาตได้

๒.๔.๒ ความริษยาของมหาเศรษฐีชาวกรุงโกสัมพี

กรณีความริษยาของมหาเศรษฐีชาวกรุงโกสัมพีที่มีต่อโฆสกะเศรษฐีมีอยู่ว่า มหาเศรษฐีผู้ หนึ่งมีภรรยาครรภ์แก่ เผอิญได้ยินคำทำนายของบุโรหิตประจำเมืองว่า เด็กที่เกิดในวันนั้นจะเป็น เศรษฐีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในกรุงโกสัมพี เมื่อได้ยินดังนั้นมหาเศรษฐีจึงหวังมากที่จะให้บุตรของตนได้รับ ตำแหน่งตามคำทำนายนั้น แต่การไม่ได้เป็นดังใจคิด ภรรยาของตนไม่ได้คลอดบุตรในวันนั้น จึงเกิด ความโลภและมีจิตริษยา ไม่อยากให้คนอื่นได้ดีไปกว่าบุตรของตน จึงสั่งสาวใช้ออกตามหาเด็กที่เกิด ภายในวันนั้น เมื่อพบแล้วให้จัดการฆ่าเสีย สาวใช้สืบหาจนพบทารกโฆสกะที่ถูกแม่ซึ่งเป็นหญิงโสเภณี นำมาทิ้งไว้ที่กองหยากเยื่อแล้วมีหญิงนางหนึ่งเก็บไปเลี้ยง มหาเศรษฐีจึงสั่งให้สาวใช้ซื้อตัวทารกมาที่ บ้านก่อน ด้วยคิดว่าหากลูกของตนที่คลอดออกมาเป็นหญิงจะให้แต่งงานกับเด็กคนนี้ แต่ถ้าลูกของตน เป็นชาย ก็ฆ่าเด็กคนนี้ทิ้งเพื่อไม่ให้เป็นผู้แข่งลูกของตน พอผ่านไป ๒-๓ วันปรากฏว่าภรรยาของตน ได้ให้กำเนิดบุตรชาย จึงสั่งสาวใช้ให้ฆ่าโฆสกะเพื่อให้หมดเล่ห์หนามทางใจ แต่การเพียรพยายามฆ่า โฆสกะมิได้เกิดขึ้นเพียงแค่ครั้งเดียว เนื่องจากกรรมดีที่เขาเคยสั่งสมมาแต่กาลก่อนทำให้โฆสกะไม่ถึง แก่ความตาย มหาเศรษฐีจึงต้องใช้อุบายต่าง ๆ นานาถึง ๗ ครั้งดังนี้

เริ่มแรกมหาเศรษฐีสั่งให้สาวใช้นำทารกไปวางขวางกลางประตูคอก เพื่อให้ฝูงโคจำนวน มากเหยียบจนตาย กลับไม่ตาย จากนั้นสั่งให้นำทารกไปวางที่หนทางล่อเกวียนที่คาราวานเกวียน ๕๐๐ เล่มจะต้องผ่านในเวลาเช้าตรู่เพื่อให้โคเหยียบหรือล้อเกวียนตัดตัว แต่เด็กก็ไม่ตาย ต่อมาสั่งให้ นำทารกไปวางทิ้งไว้ในพุ่มไม้ที่ป่าช้าผิบบเพื่อให้สัตว์อื่นมาแทะกินเด็ก แต่แล้วสุนัข กา อมนุษย์ไม่อาจ เข้าใกล้เด็กคนนี้ได้ ทารกโฆสกะไม่ตาย ครั้งถัดมาสั่งให้นำทารกไปโยนลงเหว เผอิญด้านล่างของเหว นั้นเป็นพุ่มไฟใหญ่มีความหนาทึบ ทารกจึงเหมือนตกลงบนผ้าขนสัตว์ ทำให้ไม่ตาย ในแต่ละครั้งที่ โฆสกะถูกพยายามฆ่าแล้วไม่ตาย ผู้ที่พบเจอทารกโฆสกะจะมีความรู้สึกถูกชะตานิกรักรไคร่เอ็นดู เหมือนบุตร พาเขากลับไปเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมที่บ้านทุกครั้ง และมหาเศรษฐีก็สั่งให้สาวใช้ตามซื้อ ตัวโฆสกะมาจากผู้ใจบุญที่รับเลี้ยงเขากลับมาที่บ้านทุกครั้ง มหาเศรษฐีจำใจต้องเลี้ยงโฆสกะไปจนโต

เพื่อจะได้ให้อยู่ในสายตาของตน โดยไม่ให้โสมกะรำเรียนเขียนอ่าน เพื่อตัดหนทางมิให้เขาเป็นเศรษฐี

เมื่อโสมกะเติบโตใหญ่มหาเศรษฐีสั่งให้เขาไปบ้านนายช่างหม้อ และสั่งให้นายช่างหม้อฆ่าโสมกะ แต่การไม่ได้เป็นอย่างที่หวัง นายช่างหม้อฆ่าผิดกลับไปฆ่าลูกชายมหาเศรษฐีที่อาสาไปบ้านนายช่างหม้อแทนโสมกะ มหาเศรษฐีนั้นเมื่อทราบว่าตนเองนั้นต้องสูญเสียบุตร ทำให้มีความโศกเปรียบดังภูเขาใหญ่ท่วมทับ มีความทุกข์โศกอย่างหาที่เปรียบมิได้ เดิมทีมีความริษยาในจิตใจมากอยู่แล้ว พอสิ่งที่ตนรักที่ตนหวังต้องสูญเสียไป ทำให้ทวีความริษยาแปรเปลี่ยนเป็นความโกรธอาฆาตแค้น พยายามคิดอุบายที่จะฆ่าโสมกะให้จงได้ โดยส่งโสมกะไปที่หมู่บ้าน ๑๐๐ หลังของเขาเพื่อให้ขายเสมียนที่นั่นฆ่าโสมกะทิ้ง มหาเศรษฐีได้เขียนจดหมายถึงนายเสมียนให้ฆ่าโสมกะและโยนใส่หลุมคู เมื่อทำสำเร็จจะมีสิ่งตอบแทนให้ภายหลัง มหาเศรษฐีผูกจดหมายสั่งฆ่าไว้ที่ชายผ้าของโสมกะผู้ไม่รู้หนังสือ ระหว่างทางโสมกะเข้าพักและกินอาหารที่บ้านของเพื่อนของมหาเศรษฐี ธิดาของเพื่อนมหาเศรษฐีเกิดความปฏิพัทธ์พึงพอใจในตัวโสมกะ ธิดาเศรษฐีจึงถามหญิงรับใช้ของนางว่า โสมกะมีอะไรติดตัวมาบ้าง พอทราบว่ามียอดหมายอยู่ที่ชายผ้าและโสมกะกลับไปเพราะเหนื่อยอ่อนจากการเดินทาง นางจึงแก้จดหมายที่ผูกติดชายผ้าออกอ่าน จึงได้รู้ว่าจดหมายที่ผูกมานี้สั่งให้ฆ่าโสมกะ นางจึงฉีกจดหมายทิ้งแล้วแปลงสาสน์ใหม่ว่า ให้เสมียนของหมู่บ้าน ๑๐๐ หลังนำเครื่องบรรณาการทั้งหลายมาเพื่อทำพิธีมงคลสมรสระหว่างโสมกะผู้เป็นลูกชายมหาเศรษฐีกับธิดาเศรษฐีในชนบท และให้สร้างบ้านสองชั้นกลางหมู่บ้านนั้น จัดคนดูแลให้เรียบร้อย เมื่อจัดการเสร็จเรียบร้อยให้ส่งข่าวให้เศรษฐีรู้ แล้วมหาเศรษฐีก็จะตอบแทนเสมียนภายหลัง เมื่อเขียนเสร็จนางก็พบลงผูกไว้ที่ชายพกของโสมกะตามเดิม

ในวันรุ่งขึ้นโสมกะนำจดหมายส่งให้เสมียนทันที เมื่อนายเสมียนได้อ่านจดหมายมีความดีใจมาก บอกต่อครอบครัวว่า มหาเศรษฐีมีความรักต่อชาวบ้าน ๑๐๐ หลังมากมาย ถึงขนาดส่งลูกชายคนโตมาให้ตนจัดพิธีมงคล แล้วจึงรีบสร้างบ้านกลางหมู่บ้าน นำเครื่องบรรณาการมา และนำธิดาเศรษฐีในชนบทมาทำพิธีมงคลสมรส แล้วนายเสมียนก็ส่งสาสน์แจ้งให้เศรษฐีทราบว่า เขาได้ทำตามที่มหาเศรษฐีสั่งไว้แล้ว พอมหาเศรษฐีได้ทราบว่า สิ่งที่สั่งให้ทำกลับไม่สำเร็จ ส่วนสิ่งที่ไม่ให้ทำกลับสำเร็จ ประกอบกับการตายของบุตร ทำให้มหาเศรษฐีเกิดความเศร้าโศกยิ่งนัก ท้องไส้เร่าร้อนปั่นป่วน เกิดโรคลงแดงล้มป่วยลง ธิดาเศรษฐีรู้ว่าการป่วยของมหาเศรษฐีมาโดยตลอดในขณะที่โสมกะไม่รู้ จึงประวิงเวลาจนอาการโรคของมหาเศรษฐีกำเริบหนักถึงขั้นกินอาหารไม่ได้ใกล้ตายแล้ว ธิดาเศรษฐีเห็นว่า ได้เวลาไปพบมหาเศรษฐีแล้ว จึงบอกโสมกะว่า มหาเศรษฐีป่วยหนักถึงเวลาไปเยี่ยมแล้ว โสมกะทำตามตามที่ภรรยาของเขากล่าว เมื่อไปถึงธิดาเศรษฐีเห็นว่า มหาเศรษฐีได้พูดสั่งเสียเรื่องมรดกเรียบร้อยแล้ว และรู้ว่ามหาเศรษฐีไม่เคยคิดรักโสมกะ มีหน้าซำยังวางแผนฆ่าอีกด้วย เมื่อคำสั่งเสียนั้นพูดผิดจากที่ว่าจะไม่ให้ทรัพย์สินทั้งหมดของมหาเศรษฐีแก่โสมกะ กลับพูดว่าให้ทรัพย์สินทั้งหมดที่เขาถืออยู่แก่โสมกะ ธิดาเศรษฐีได้ยินดีนั้นเกรงว่ามหาเศรษฐีจะเปลี่ยนคำพูดใหม่ จึงเอากระหม่อมของนางชบลงกลางอก

มหาเศรษฐีแสดงอาการพุ่มพวยร้องไห้ร้องไห้ แล้วอุกกลางอกมหาเศรษฐีจนหายใจไม่ออกขาดใจตายอย่างน่าอนาถ

เมื่อมหาเศรษฐีสั่งคนมาเมืองไปกราบทูลพระเจ้าอุเทนว่า มหาเศรษฐีเสียชีวิตแล้ว และได้มอบมรดกทั้งหมดให้แก่บุตรของเขาชื่อโสมสกะก่อนเสียชีวิต ต่อมาพระราชาริยาบุตรเศรษฐีเข้าเฝ้าและมอบฐานันดรให้เขาในตำแหน่งเศรษฐีและประทานชื่อ โสมสกะเศรษฐี ภายหลังโสมสกะเศรษฐีได้รู้ความจริงเกี่ยวกับความพยายามสั่งฆ่าของมหาเศรษฐีพ่อของเขาจากปากสาวใช้ ซึ่งพยายามฆ่าเขาถึง ๗ ครั้ง เมื่อได้ฟังดังนั้นจึงคิดว่า กรรมของเขาหนักหนาหนัก ที่ผ่านมาเขาใช้ชีวิตอยู่ด้วยความประมาทมาโดยตลอด ตั้งแต่นี้ไปเขาต้องดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท เขาจึงตั้งโรงงานโดยบริจจาคทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะทุกวัน เพื่อทำทานแก่คนเดินทางไกลและคนกำพร้า โดยตั้งให้มีผู้ดูแลโรงงานนั้น^{๓๕}

จากกรณีความริยาของมหาเศรษฐีชาวกรุงโกสัมพี ชี้ให้เห็นโทษของความริยาที่ไม่ได้ให้คุณแก่ผู้ใด มหาเศรษฐีชาวกรุงโกสัมพีเป็นผู้มีมานะหรือความถือตน สำคัญตนว่าเป็นผู้เลิศด้านความร่ำรวยมากกว่าใครในเมือง เมื่อรู้ว่าโสมสกะจะได้เป็นเศรษฐีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในเมืองตามทำพยากรณ์ของโหร หาใช่บุตรชายเขา มหาเศรษฐีจึงเกิดจิตริยาในตัวโสมสกะ ไม่อยากให้ได้ดีไปกว่าบุตรชายเขา จึงวางแผนพยายามฆ่าโสมสกะถึง ๗ ครั้ง แต่ไม่สำเร็จ สุดท้ายมหาเศรษฐีผู้มีความริยาอาฆาตก่อกรรมทำเข็ญ ทำกรรมอันชั่วช้าอย่างต่อเนื่อง ต้องรับวิบากกรรมทั้งการสูญเสียบุตรชายอันเป็นที่รักจากแผนการของตัวเอง และความทุกข์โศกเศร้าสลดกลุ้มใจจากการเห็นบุคคลที่เขาเรียนนั้นได้ดีกว่าบุคคลที่เขารัก ประกอบกับสิ่งที่เขาสั่งให้ทำไม่สำเร็จ แต่สิ่งที่เขาไม่ได้สั่งให้ทำกลับสำเร็จ เป็นเหตุให้เศรษฐีตรอมใจล้มป่วยและสิ้นชีพเพราะพิษแห่งแรงริยาที่ทวีความรุนแรงมาเป็นความอาฆาตในที่สุด

ส่วนฝ่ายโสมสกะนั้นตลอดเวลาที่ถูกประทุษร้ายจากมหาเศรษฐีด้วยความที่ไม่รู้ ไม่ได้คิดระแวงภัย จึงใช้ชีวิตด้วยความประมาท เมื่อโสมสกะล่วงรู้ถึงความจริงและพิจารณาไตร่ตรองแล้ว ด้วยความที่เขาเป็นผู้มีปัญหา มีจิตใจดี มีเมตตาจิต ไม่คิดประทุษร้ายผู้อื่น เป็นผู้ไม่โกรธตอบ แม้มหาเศรษฐีมีจิตริยาเขาถึงกับพยายามฆ่าถึงหลายครั้ง โสมสกะกลับคิดว่าตัวเขานั้นเป็นต้นเหตุให้มหาเศรษฐีต้องสูญเสียลูกชาย ซึ่งมีศักดิ์เป็นน้องชายของเขา และมหาเศรษฐีก็ต้องสิ้นชีพไปด้วยเพราะพิษแห่งริยาโดยมีเขาเป็นสาเหตุ โสมสกะจึงตั้งโรงงานเพื่อแจกจ่ายอาหารและเงินทองแก่ผู้ยากไร้และผู้หลงทาง เป็นการไถ่บาปให้กับความประมาทของเขาอีกด้วย

ในแง่การคลายความริยาสำหรับกรณีมหาเศรษฐีชาวกรุงโกสัมพีนี้ไม่สามารถคลายความริยาได้ เพราะมหาเศรษฐีมีความริยาไม่อยากให้ใครได้ดีไปกว่าลูกของเขา มหาเศรษฐีต้องตายไป

^{๓๕} ศณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **คู่มือประโยค ๑-๒ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๒** แปลโดยอรรถ, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๘-๑๗.

พร้อมกับความริษยาอาฆาตมาดร้าย เนื่องจากไม่มีกัลยาณมิตรคอยชี้แนะทางที่ถูกให้ ข้านางกาลีสาวใช้แทนที่จะห้ามปรามนายของตนไม่ให้ทำบาป กลับร่วมมือส่งเสริมให้ทำบาปพยายามฆ่าเกิดขึ้นถึง ๗ ครั้ง นับว่าทั้งมหาเศรษฐีและนางกาลีสาวใช้เป็นผู้มีมีฉันทิภูริอย่างแรงกล้า ไม่สะทกสะท้านต่อการก่อบาปเวรกรรม ฝ่ายนายโฆสกะเมื่อรู้ว่าตนถูกบงการร้ายมาหลายครั้ง ไม่โกรธพยาบาทตอบ ไม่สั่งให้ทำโทษนางกาลีสาวใช้ในฐานสมรู้ร่วมคิด อีกทั้งเมื่อเป็นโฆสกะเศรษฐีแล้ว ยังจัดตั้งโรงทานให้แก่ผู้ยากไร้และผู้หลงทางเพื่อเป็นการทำบุญไถ่โทษที่ตนเป็นผู้ประมาทไม่คิดระแวงภัย นับว่านายโฆสกะเป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยจิตใจอันงดงาม ไม่ถือโทษโกรธตอบผู้ที่ให้ร้ายทั้งมหาเศรษฐีและนางกาลีสาวใช้สมควรดูเป็นเยี่ยงอย่างการเป็นผู้ถูกริษยาแล้วไม่โกรธตอบ เพื่อไม่ให้เกิดการผูกพยาบาทต่อกัน เป็นการตัดวงจรกรรมนี้ไม่ให้สืบเนื่องต่อไป

๒.๔.๓ ความริษยาของพระอัคมเหสีเจ้ากรุงพาราณสี

กรณีความริษยาของพระอัคมเหสีเจ้ากรุงพาราณสีที่มีต่อนางพื่อน มีเนื้อหาใจความว่า เจ้าหญิงโรหิณีผู้เป็นพระน้องนางของพระภิกษุอนุรุทธที่เป็นเชื้อพระวงศ์แห่งเมืองกบิลพัสดุ์เป็นโรคผิวหนังตามพระวรกาย เมื่อพระอนุรุทธไปที่เมืองกบิลพัสดุ์พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป พระญาติของท่านพากันไปต้อนรับพระเถระยกเว้นพระน้องนาง เหตุเพราะความละอายในโรคผิวหนังตามพระวรกายของพระองค์ เมื่อพระเถระทราบถึงสาเหตุที่พระน้องนางของท่านไม่มาเข้าพบ พระเถระจึงเรียกมาพบและแนะนำให้ทำบุญโดยใช้ทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างโรงฉัน ๒ ชั้น ให้พระญาติเป็นผู้จัดการสร้าง และให้ปูอาสนะและตั้งหมอน้ำดื่มไว้ กำชับให้พระนางกวาดพื้นด้านล่างขณะที่พวกภิกษุนั่งอยู่เป็นประจำ เมื่อพระนางกวาดพื้นโรงฉันโรคผิวหนังค่อย ๆ ราบหายไป เมื่อโรงฉันเสร็จ พระนางนิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรูปองค์เป็นประธานเพื่อถวายภัตตาหารอย่างประณีต พระพุทธรูปองค์ได้รับบอกถึงสาเหตุหรือบุญกรรมของพระนางให้ฟังว่า ที่เป็นโรคผิวหนังเกิดจากในอดีตกาลพระนางเคยเป็นพระอัคมเหสีของพระเจ้าพาราณสีผู้มีความริษยาในนางพื่อนของพระราชา สั่งให้คนนำลูกเต่าร้างใหญ่มาและรับสั่งให้เรียกนางพื่อนนั้นมาขังตึกของตน โปรงผงเต่าร้างลงบนตัวของนางพื่อนจนผิวหนังเกิดตุ่มขึ้น นางพื่อนคันมากเกาไปทั่วตัวและเกลือกกลิ้งบนที่นอนกลับคันยิ่งกว่าเดิม เพราะบนที่นอนผ้าห่มและเครื่องนอนนั้นเต็มไปด้วยผงเต่าร้างที่ได้สั่งให้คนแอบใส่ลงไป พระอัคมเหสียังเย้ยหยันนางพื่อนด้วย พระอัคมเหสีในกาลนั้นได้เกิดเป็นเจ้าหญิงโรหิณี พระพุทธรูปองค์ตรัสว่า “บุคคลพึงละความโกรธ สละความถือตัว สามารถก้าวล่วงสังโยชนได้ทั้งสิ้น ทุกข์ทั้งหลายย่อมไม่รุมเร้าเขา ผู้ไม่ติดในนามรูป ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล”^{๓๖}

เมื่อจบเทศนาชนเป็นอันมากบรรลุนิยผลทั้งหลาย พระนางโรหิณีบรรลุนิโสดาปัตติผล

^{๓๖} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คู่มือประโยค ป.๕.๓ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๖ แปลโดยอรรถ, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๓๙-๑๔๒.

สรีระของพระนางมีวรรณะดุจทองคำในขณะนั้นเอง พระนางจืดจางอติภาพนั้นแล้วไปเกิดในระหว่างเขตแดนของเทพบุตร ๔ องค์ในภพดาวดึงส์ เป็นเทพธิดาผู้มีรูปงามเลิศ เทพบุตรทั้ง ๔ องค์เห็นนางแล้ว เกิดความสืเนหา วิวาทกันเพื่อแย่งนาง แต่เมื่อท้าวสักกเทวราชเห็นนางก็เกิดความรักใคร่ในนาง จึงขอนางจากเทพบุตรทั้ง ๔ ในที่สุดท้าวสักกเทวราชจึงได้เทพธิดาผู้งามเลิศไปเป็นพระมเหสี

จากกรณีความริษยาของพระอัคมเหสีเจ้ากรุงพาราณสีนี้ชี้ให้เห็นถึง ความริษยาไม่พอใจของพระอัคมเหสีในกาลก่อนที่เห็นว่านางพอนมาแย่งความรัก ความสำคัญ ความโดดเด่นจากพระนางไป เหตุเพราะมีมานะหรือความถือตัว สำคัญตนว่าเป็นอัคมเหสีของพระราชา เกิดความไม่พึงพอใจที่พระเจ้ากรุงพาราณสียกนางพอนมาเสมอกับพระนาง จึงก่อกรรมสังคนเอาผงเต่าร้างไปโรยที่ตัว บนที่นอนและเสื้อผ้าของนางพอน และพระนางต้องสิ้นพระชนม์ไปพร้อมกับความริษยาที่มีอยู่ในจิตใจ นับว่าในอติภาพของพระอัคมเหสีเจ้ากรุงพาราณสีไม่สามารถคลายความริษยาได้

เมื่อทำความทุกขเวทนาให้แก่ผู้อื่น พระนางก็ไม่พ้นจากผลกรรมที่ก่อไว้ได้ ต้องมาเสวยผลกรรมที่ทำไว้โดยเป็นโรคผิวหนังพุพองน่ารังเกียจในครั้งการเกิดใหม่เป็นเจ้าหญิงโรหิณี พระพุทธรองค์ทรงเป็นกัลยาณมิตรซึ่งถูกผิดให้แก่เจ้าหญิงและมหาชน พระองค์ตรัสถึงกรรมที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากความริษยาและมานะ ซึ่งไม่ควรให้เกิดแก่ผู้ใด เมื่อรู้เท่าทันอุปกิเลสต่าง ๆ แล้ว จิตสละความริษยา มานะหรือความถือตัวลง สามารถพ้นจากสังโยชน์ได้ และเมื่ออยู่ในช่วงของอติภาพของเจ้าหญิงโรหิณี พระพุทธรองค์ทรงให้โอวาทถึงโทษของความริษยา มานะ ด้วยความที่ทรงเป็นกัลยาณมิตรซึ่งถูกผิดแก่มิตรหรือสาวกทั้งหลาย จึงสามารถคลายจากริษยาและมานะได้

๒.๔.๔ ความริษยาของนางสิริมาคณิกา

กรณีความริษยาของนางสิริมาคณิกาที่มีต่อนางอุตตราอุบาสิกา มีเนื้อความว่า นางอุตตราเป็นบุตรของนายปุณณเศรษฐีและภรรยา สองสามีภรรยาผู้มีศรัทธาในคุณของพระรัตนตรัยและเป็นครอบครัวพระโสดาบัน นางอุตตราแต่งงานอยู่กับสามีมีฉันทาภิวัตรผู้เป็นบุตรชายของสุมนเศรษฐี ทำให้ไม่สามารถได้พึงธรรม บริจาคทาน ถวายภัตตาหารแด่ภิกษุเหมือนเคย จึงไปตัดพ้อแก่ปุณณเศรษฐีผู้เป็นบิดาว่า นางไม่ได้ถวายทานหรือพึงธรรมจากภิกษุหรือภิกษุณีเลยในพรรษานี้ ปุณณเศรษฐีจึงแนะนำให้ธิดาจ้างนางสิริมาหญิงคณิกาประจำเมืองมาบำเรอสามีตลอดครึ่งเดือนที่เหลือในพรรษา เพื่อให้นางอุตตราจะได้ไปถวายทาน พึงธรรมจากพระพุทธรองค์ตามความปรารถนา ธิดาทำตามคำแนะนำของบิดาจ้างนางสิริมาให้บำเรอสามีของนาง ฝ่ายนางอุตตราได้นิมนต์หมู่พระภิกษุมิพระพุทธองค์เป็นประธานให้มารับภัตตาหารที่บ้านของนางตลอดครึ่งเดือนที่เหลือในพรรษานี้ เมื่อพระพุทธองค์ทรงรับนิมนต์ นางมีใจยินดีว่า นางจะได้อุปัฏฐากและพึงธรรมจากพระพุทธรองค์จนถึงวันมหาปวารณา นางจัดแจงสั่งการและลงมือทำอาหารในโรงครัวใหญ่ ให้ต้มข้าวต้ม นึ่งขนมเตรียมถวายพระพุทธองค์และภิกษุสงฆ์ สามีของนางเห็นว่าวันรุ่งขึ้นจะเป็นวันมหาปวารณา จึงยืนตรงหน้าต่างมองไป

ทางโรงครัวเห็นนางอุตตราเนื้อตัวเปียกชุ่มไปด้วยเหงื่อ เปราะเปื้อนด้วยผงเถ้า มอมแมมด้วยถ่านและเขม่า สาละวนอยู่กับการจัดแจงสั่งการทำอาหาร จึงคิดว่าภรรยาของเขาช่างโง่เขลา ไม่ยอมแสวงหทรัพย์สมบัติที่มีอยู่อย่างสุขสบาย กลับไปยินดีที่จะได้อุปฐากภรรยาจนจนหัวโหล่น แล้วลูกชายเศรษฐีก็หัวเราะแล้วจากไป นางสาวสิริมายืนอยู่ใกล้ ๆ ฝ้าดูอาการของลูกชายเศรษฐีแล้วลืมหูลืมตาว่า นางสาวสิริมาเป็นเพียงหญิงคนหนึ่งที่เข้างมาบ่าเรอสามชั่วครวญแค่ครั้งเดือนเท่านั้น กลับสำคัญตนผิดคิดว่านางเป็นอีกหนึ่งในภรรยา จึงเกิดความริษยาผูกอาฆาตนางอุตตราคิดทำร้ายนางในทันที จึงลงจากปราสาทเข้าไปในโรงครัวใหญ่ ใช้ทัพพีตักเนยใสสำหรับทอดขนมที่เดือดพล่านเดินรีเข้าหานางอุตตรา

เมื่อนางอุตตราเห็นนางสิริมาถือทัพพีบรรจุเนยใสที่ร้อนเดินมาก็ไม่ได้หวาดกลัวแต่อย่างใด ด้วยความเป็นผู้มีคุณธรรมสูงจึงแผ่เมตตาไปยังนางสิริมาว่า “หญิงสหายของเราทำความอุปการะแก่เรามาก จักรวาลยังคับแคบนัก พรหมโลกยังต่ำเกินไป ส่วนบุญคุณของหญิงสหายของเรามากมายเหลือเกินที่ทำให้เราได้ถวายทานและฟังธรรม ถ้าหากเรามีความโกรธนางสิริมา ขอเนยใสนี้จงลวกเราเถิด ถ้าหากไม่มีความโกรธก็อย่าลวกเลย” เนยใสเดือดพล่านที่นางสิริมาเทราดรดลงบนหัวของนางอุตตรานั้นเป็นดุน้ำเย็น พวกหญิงรับใช้ของนางอุตตราเห็นนางสิริมาตักเนยใสเติมทัพพีถือเดินมาอีก จึงทวาดนางสิริมาว่า ให้หลีกไป แล้วเหล่าหญิงรับใช้ทั้งหลายต่างลุกขึ้นมาใช้มือทุบใช้เท้าถีบจนนางสิริมาล้มลงบนพื้น นางอุตตราสั่งห้ามทุกคนมิให้ทำร้ายนางสิริมา หญิงรับใช้จึงถามนางสิริมาถึงเหตุที่ทำให้หายบคายอย่างนี้ประสงคสิ่งใด พร้อมจะสั่งสอนนางให้อาบด้วยน้ำอุ่นทาน้ำมันที่เคี้ยว ๑๐๐ ครั้ง ตอนนี้นางสิริมาได้สติรู้ตัวว่า นางเป็นเพียงหญิงภายนอกที่ได้รับการว่าจ้างมาทำงาน กลับทำกรรมหายบคายราดรดเนยใสที่เดือดพล่านบนศีรษะนางอุตตราเพียงเพราะสามีนางย้างหัวเราะเท่านั้น แต่นางอุตตรากลับห้ามไม่ให้พวกหญิงรับใช้จับและทำร้ายนาง ถ้าหากนางไม่ขอให้นางอุตตรายกโทษให้ ศีรษะของนางจะต้องแตกเป็น ๗ เลี่ยง นางสาวสิริมาจึงหมอบลงแทบเท้าของนางอุตตรา และขอให้นางอุตตราอดโทษยกโทษให้แก่นางด้วย นางอุตตรากล่าวว่า “ข้าพเจ้าเป็นลูกสาวมีพ่อ เมื่อพ่อยกโทษก็จะยอมยกโทษ” นางสาวสิริมาเข้าใจว่าพ่อที่จะให้ยกโทษของนางอุตตราคือ ปุณณเศรษฐี แต่นางอุตตรากล่าวว่า “ปุณณเศรษฐี คือ พ่อบังเกิดเกล้าของฉันทในวิภูฏะ แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพ่อบังเกิดเกล้าของฉันทในวิภูฏะ” นางสาวสิริมาตัดพ้อว่า นางไม่มีความคุ้นเคยกับพระองค์ นางอุตตราจึงอาสาที่จะแนะนำนางให้พระพุทธรองค์ ในวันรุ่งขึ้นพระพุทธรองค์จะทรงพาหมู่ภิกษุมาที่นี่ ให้ถือของสักการะมาที่นี่เพื่อขอให้พระองค์ยกโทษให้ นางสาวสิริมารับคำและสั่งให้หญิงบริวารของตน ๕๐๐ จัดเตรียมของขบเคี้ยวและกับข้าวหลายอย่าง

วันรุ่งขึ้นนางสิริมาพร้อมบริวารถือของสักการะมาบ้านนางอุตตรา แต่ไม่กล้าวางอาหารลงในบาตรของพระพุทธรองค์และหมู่ภิกษุ นางอุตตราจึงรับของเหล่านั้นทั้งหมดมาจัดแจงให้ ครั้นพระพุทธรองค์พร้อมภิกษุทั้งหลายเสร็จภัตกิจ นางสาวสิริมาพร้อมบริวารหมอบกราบลงแทบเบื้องพระบาทพระ

พุทธองค์เพื่อทูลบอกความผิดของนาง และขอให้พระพุทธรองค์ทรงยกโทษให้ พระองค์จึงตรัสถามต่อว่า เมื่อนางอุตตราโดนเนยใสเดือดพล่านราตรดลงบนศีรษะแล้ว คิดอย่างไร นางอุตตราจึงกราบทูลตอบไปว่า “ข้าพเจ้าคิดอย่างนี้ว่า ‘จักรวาลยังคับแคบนัก พรหมโลกยังต่ำเกินไป ส่วนบุญคุณของหญิงสหายของเรามากมายเหลือเกินที่ทำให้เราได้ถวายทานและฟังธรรม ถ้าหากเรามีความโกรธนางสิริมาขอเนยใสนี้จึงลวกเราเถิด ถ้าหากไม่มีก็อย่าลวกเลย’ พร้อมแผ่เมตตาไปยังนางสิริมา เจ้าข้า”

พระพุทธรองค์ทรงสรรเสริญนางอุตตราตรัสพระคาถาว่า “บุคคลพึงชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดี พึงชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ พึงชนะคนพูดเหลวไหลและด้วยคำสัตย์” เวลาจบเทศนา นางสิริมาพร้อมหญิงบริวารทั้ง ๕๐๐ คนดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล^{๓๗}

สรุปเรื่องความริษยาของนางสิริมาคณิกานี้ เห็นได้ว่า นางสิริมาเป็นผู้มีมานะถือตัว สำคัญตนผิดคิดว่านางเป็นอีกหนึ่งในภรรยาของลูกชายเศรษฐี จึงเกิดความริษยาปรารถนาให้ร้ายต่อนางอุตตราผู้เป็นภรรยาตัวจริง โดยนำทัพพิที่บรรจุเนยใสร้อนไปราตรดศีรษะ ฝ่ายนางอุตตรานั้นเมื่อเห็นนางสิริมาถือทัพพิบรรจุเนยใสร้อน ๆ เดินรีเข้ามาหานาง ก็ไม่แสดงอาการโกรธ กลับแผ่เมตตาไปยังนางสิริมา สำนึกบุญคุณของนางสิริมาที่มีมากมาย ทำให้นางได้มีโอกาสถวายทานและฟังธรรมในช่วงเวลาครึ่งเดือนที่เหลือในพรรษา ด้วยอานิสงส์ของการเป็นผู้มีศีล มีจิตใจสูง ไม่แสดงการโกรธตอบเมื่อมีผู้อื่นมาให้ร้ายด้วยแรงริษยา นางอุตตราจึงไม่ได้รับความร้อนจากการโดนเนยใสลวกศีรษะ ฝ่ายนางสิริมาจัดว่ายังเป็นผู้มีปัญญาในการเอาตัวรอด เมื่อเห็นว่านางเอาเนยใสร้อน ๆ ราตรดศีรษะนางอุตตรากลับไม่เป็นอะไร และยังไม่โกรธซึ่งในตัวนาง มีหน้าซำยังปกป้องนางจากหญิงรับใช้ทั้งหลาย จึงรู้ว่านางอุตตราผู้นี้ต้องเป็นผู้มีจิตสูง มีศีล หากตนไม่ขอโทษจะต้องศีรษะแตกเป็น ๗ เสียง นางสิริมาจึงก้มกราบขอมานางอุตตราเพื่อให้ตนพ้นจากกรรมที่ประทุษร้ายต่อผู้ที่มีศีล และพ้นจากการถูกรุมทำร้ายตรงนั้น นอกจากนี้ด้วยสำนึกในความผิดของนางอย่างแท้จริง นางสิริมาจึงยอมทำตามที่นางอุตตราแนะนำให้จัดของสำหรับเพื่อไปขอขมาต่อพระพุทธรองค์ ผู้ซึ่งนางอุตตรายกให้เป็นบิดาในวิวิฏฐะ นอกจากนี้นางสิริมาได้เป็นผู้ที่เกื้อยากหรือมิได้เป็นผู้ที่สั่งสอนได้ยาก เมื่อได้ฟังธรรมของพระพุทธรองค์นางสิริมาสามารถบรรลุโสดาปัตติผลได้

ดังนั้นในกรณีของนางสิริมาผู้ริษยานี้ นางสิริมาสามารถคลายความริษยาได้เพราะเกรงกลัวภัยที่จะเกิดแก่ตนเอง หากไปทำกรรมชั่วต่อผู้ที่เปี่ยมด้วยคุณธรรมเช่นนางอุตตรา โดยนางสิริมาสังเกตจากตอนที่เอาเนยใสราตรดไปที่ศีรษะของนางอุตตราแล้วนางไม่เป็นอะไรและนางยังไม่โกรธตอบในความประพฤติชั่วของนาง และยังสั่งห้ามมิให้ผู้อื่นทำร้ายนางอีก นางสิริมาจึงรู้ว่านางอุตตรา

^{๓๗} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **คู่มือประโยค ป.๕.๓ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๖ แปลโดยอรรถ**, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๔๕-๑๕๑.

มิใช่ปุณฺณคนธรรมา แต่เป็นผู้ที่มีจิตใจสูง มีคุณธรรมประจำใจ ด้านนางอุตตราสามารถเมื่อถูกประทุษร้ายก็ไม่มีอาการโกรธตอบ กลับเชื่อมั่นในพลังแห่งความดีจึงแผ่กระแสเมตตาออกไป ด้วยความกตัญญูกตเวทีสำนึกในบุญคุณของนางสิริมาที่ทำให้ตนมีโอกาสทำบุญได้ในช่วงครึ่งเดือนที่เหลือในพรรษา นางอุตตราระลึกนึกถึงคุณความดีที่ผู้อื่นทำให้ จึงทำให้นางพินภัยที่เกิดขึ้น และนางยังให้อภัยทานไม่ถือโทษโกรธตอบนางสิริมาให้อยึดเยื้อยาวนาน ซึ่งพระพุทธรองค์ทรงสรรเสริญการเจริญเมตตาให้เกิดในใจของทุกคน

๒.๔.๕ ความริษยาของพระสุธรรมเถระ

กรณีความริษยาของพระสุธรรมเถระที่มีต่อจิตตคฤหบดีมีเนื้อความว่า จิตตคฤหบดีแห่งเมืองมัจฉिकासันต์ผู้เป็นพระโสดาบันจากการฟังธรรมของพระมหานามเถระ ซึ่งเป็นหนึ่งในภิกษุปัญจวัคคีย์ หลังจากพบพระเถระกำลังบิณฑบาตอยู่ เกิดความเลื่อมใสในอิริยาบถของพระเถระ จึงรับบาตรนิมนต์เข้าไปฉันในบ้าน เมื่อเป็นผู้มีศรัทธาไม่หวั่นไหว ใครจะสร้างอัมพาตกวันอุทธานของตนอันให้เป็นสังฆาราม จึงหลั่งน้ำลงในมือของพระเถระเพื่อเป็นการมอบถวายอุทธาน มหาเศรษฐีให้สร้างวิหารใหญ่ในอุทธาน มีประตูเปิดสำหรับพวกภิกษุผู้มาจากทุกทิศ โดยมีพระสุธรรมเถระเป็นเจ้าอาวาสอยู่ในมัจฉिकासันต์

ต่อมาพระอัครสาวกทั้ง ๒ ได้สดับการสรรเสริญคุณความดีของจิตตคฤหบดี ประสงค์จะทำความสงเคราะห์แก่เขาจึงไปมัจฉिकासันต์ เมื่อจิตตคฤหบดีทราบว่พระอัครสาวกทั้ง ๒ มาหาตนจึงออกไปต้อนรับเป็นระยะทางกึ่งโยชน์ พาพระอัครสาวกทั้ง ๒ นั้นมาแล้วนิมนต์ให้เข้าไปสู่วิหารของตน แล้วอ้อนวอนพระธรรมเสนาบดีว่า เขาปรารถนาฟังธรรมกล่าสัณเฑาะก่อน เมื่อได้ฟังธรรมจาก ๒ อัครสาวกเพียงเล็กน้อย มหาเศรษฐีบรรลุลุทธธรรมชั้นอนาคามีผล เขาไหว้พระอัครสาวกทั้ง ๒ พร้อมนิมนต์ท่านทั้งสองและภิกษุอีก ๑,๐๐๐ รูปเพื่อฉันภัตตาหารที่บ้านของเขาในวันรุ่งขึ้น จากนั้นจึงค่อยนิมนต์พระสุธรรมเถระเจ้าอาวาส โดยให้เดินทางมาพร้อมกับพระเถระทั้งหลาย

พระสุธรรมเถระนึกเคืองว่า คฤหบดีมานิมนต์ตนทีหลัง จึงเกิดมานะหรือความถือตนว่าพระเถระมีศักดิ์เป็นถึงเจ้าอาวาสของวัดกลับได้รับการติดต่อนิมนต์ทีหลัง จึงตอบปฏิเสธแม้คฤหบดีจะอ้อนวอนอยู่หลายครั้งก็ไม่ยอมรับการนิมนต์ ในวันรุ่งขึ้นมหาเศรษฐีจัดแจงทานใหญ่ไว้ที่บ้านของเขาตั้งแต่เช้ามืด พระสุธรรมเถระอยากรู้ว่ามหาเศรษฐีเตรียมของสักการะพระอัครสาวกทั้ง ๒ อะไรบ้าง จึงถือบาตรและจีวรไปที่บ้านของคฤหบดีแต่เช้าตรู่ แม้คฤหบดีจะนิมนต์อีกหลายครั้งพระสุธรรมก็ไม่รับนิมนต์ ยืนยันจะไปบิณฑบาตแทน จากนั้นจึงตรวจดูสารับอาหารสิ่งของสักการะที่คฤหบดีเตรียมไว้สำหรับถวาย ๒ พระอัครสาวก พระเถระจึงกล่าวด้วยความไม่พอใจว่า คฤหบดีได้เตรียมของสักการะและอาหารไว้มากมายแต่ยังขาดอีกอย่างหนึ่ง คือ ขนมหาดกเงาะ เป็นการประชดประชัน เมื่อได้ฟังดังนั้นจิตตคฤหบดีเกิดความโกรธไม่พอใจพระสุธรรมเถระมาก ต่อมาพระสุธรรม

เถระไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์และทูลบอกสิ่งตนที่ได้สนทนากับคฤหบดี พระพุทธองค์ทรงรับทราบเรื่องราวทั้งหมดจึงทรงดำหนิการกระทำอันไม่เหมาะสมและปรับโทษพระสุธรรมเถระเพราะใช้ถ้อยคำที่ตำหนิต่อว่าอุบาสกผู้มีศรัทธาเลื่อมใส และพระพุทธองค์ทรงรับสั่งให้ส่งลงปฏิสนธิกรรม^{๓๘} ให้กลับไปขอโทษจิตตคฤหบดี

เมื่อพระสุธรรมเถระกลับไปพูดขอโทษแก่คฤหบดีว่า ตนผิดเองให้ยกโทษให้ แต่คฤหบดีก็ไม่ยกโทษให้ จึงกลับมาทูลพระพุทธองค์อีก พระพุทธองค์ทรงรู้ว่าอุบาสกนี้จะไม่ยกโทษให้เพราะความกระด้างถือตัวของพระเถระ จึงทรงให้พระเถระเดินทางไป ๓๐ โยชน์แล้วกลับมาหาพระพุทธองค์อีก หลังจากที่พระสุธรรมเถระกลับมา พระพุทธองค์ทรงส่งภิกษุอนุทูตผู้หมดความถือตัวให้ไปพร้อมกับพระสุธรรมที่บ้านคฤหบดี เพื่อให้ช่วยไปเป็นทูตในการขอขมาลาโทษคฤหบดีด้วย โดยตรัสว่า ธรรมดาสมาณะไม่ควรมีความถือตัวหรือริษยาคิดว่า นี่คือของของเรา ทั้งวิหาร ที่อยู่ อุบาสก อุบาสิกาเป็นของเรา เพราะถ้าสมณะทำอย่างนั้นแล้วกิเลสทั้งหลาย เช่น ความริษยาและความถือตัวจะพอกพูนมากยิ่งขึ้น พระพุทธองค์ตรัสพระคาถาว่า “ภิกษุพาลปรารณการยกย่องที่ตนไม่มี ปรารณาให้ภิกษุทั้งหลายตามแวดล้อมตน ปรารณาความเป็นใหญ่ในอาวาส และเครื่องบูชาจากชนทั้งหลาย ภิกษุพาลเกิดความดำริว่า ขอให้คฤหัสถ์และบรรพชิต จงเข้าใจว่า เราผู้เดียวทำกิจนี้ เราผู้เดียวพึงมีอำนาจในการทำการงานไม่ว่ากิจการใหญ่หรือเล็ก ความริษยาและความถือตัวจึงเกิดพอกพูนขึ้น”

หลังจากที่พระสุธรรมเถระได้สดับพระโอวาท จึงถวายอภิวาทพระพุทธองค์ลุกขึ้นจากอาสนะทำประทักษิณไปพร้อมกับภิกษุอนุทูต เมื่อไปถึงบ้านคฤหบดี พระสุธรรมเถระปลงอาบัติในที่ที่อุบาสกมองเห็น แล้วให้อุบาสกยกโทษให้ และคฤหบดีก็กล่าวว่า ตนยกโทษให้ และหากตนมีโทษก็ขอให้พระเถระยกโทษให้ด้วย พระเถระตั้งอยู่ในธรรมของพระพุทธองค์ผ่านไปเพียง ๒-๓ วันจึงสำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๓๙}

ในเรื่องความริษยาของพระสุธรรมเถระนี้เห็นได้ว่า ความริษยาและความถือตัวนั้นสามารถเกิดขึ้นได้กับทุกคนไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต เพราะมานะความถือตัวนั้นทำให้คิดว่าตนเองยิ่งใหญ่ เป็นคนสำคัญ เมื่อผู้อื่นไม่ให้ความสำคัญตนแล้ว จึงรู้สึกริษยาต่อผู้ที่ได้รับความสนใจหรือ

^{๓๘} ปฏิสนธิกรรม คือ กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุอันจะพึงให้กลับไป หมายถึง การที่ส่งลงโทษให้ภิกษุไปขอขมาคฤหัสถ์ กรรมนี้สงฆ์ทำแก่ภิกษุปากกล้า ต่่าวาคฤหัสถ์ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นทายกอุปปฏิฐากสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ เป็นทางจะยังคนผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสมิให้เลื่อมใส ผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เป็นอย่างอื่นไปเสีย, ดูใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติมครั้งที่ ๑), หน้า ๑๘๙.

^{๓๙} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คู่มือประโยค ๑-๒ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๓ แปลโดยอรรถ, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๓๔-๑๔๐.

ได้รับการดูแลดีกว่าตน ดังนั้นจึงควรมีสติให้รู้เท่าทันเมื่อเกิดมีความริษยาขึ้นในจิตใจ พยายามละความริษยาและมานะลงให้ได้ เพื่อมิให้ความริษยาและความถือตัวนี้บ่มเพาะเกาะกินในใจอยู่ตลอดเวลา

กรณีความริษยาของพระสุธรรมเถระนี้สามารถคลายริษยาได้โดยมีกัลยาณมิตรคอยแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ไม่ให้หลงมัวเมาอยู่กับอารมณ์ริษยา ซึ่งในกรณีนี้กัลยาณมิตร คือ พระพุทธร่องค์ทรงให้อิโวาทซ์ทางถูกผิดให้กระจ่าง ทรงชี้แนะให้พระเถระคลายจากความกระด้าง ถือตัว ยกตน การถือว่าสิ่งนี้เป็นของเรา เราเป็นเจ้าของ และไม่ควรริษยาในคุณความดีของผู้อื่น เพราะทำให้เกิดจิตริษยาพอกพูนภายในใจ พระพุทธร่องค์ตรัสด้วยพระเมตตา ปราณนาที่จะให้พระเถระบรรลุนิพพานขั้นสูง ก้าวล่วงพ้นจากสังโยชน์ได้ จนในที่สุดพระสุธรรมเถระสามารถคลายความริษยาและมานะ สามารถสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้

๒.๔.๖ ความริษยาของหญิงชู้หึง

กรณีความริษยาของหญิงชู้หึงที่มีต่อหญิงรับใช้ในบ้านของนางมีเนื้อความว่า เมื่อครั้งพระพุทธร่องค์ประทับอยู่ ณ พระเชตะวันวิหาร ได้สดับเรื่องของหญิงชู้หึงคนหนึ่งซึ่งมีสามีที่ประพฤติตัวไม่ดี ล่าสอนนอกใจแอบเป็นชู้กับหญิงรับใช้ในบ้าน พอหญิงชู้หึงทราบจึงจับหญิงรับใช้มามัดมือมัดเท้าแล้วตัดหูและจมูก แล้วจับขังไว้ในห้องมืดชิด จากนั้นชวนสามีไปพระวิหารเพื่อฟังธรรมหวังปกปิดกรรมชั่วที่ตนได้กระทำไว้ ต่อมาญาติมาเยี่ยมบ้านได้มาพบว่าหญิงรับใช้ถูกคุมขัง จึงปล่อยหญิงรับใช้ออกจากห้อง นางจึงรีบไปพระวิหารเพื่อบอกเล่าสิ่งที่นางถูกกระทำแต่พระพุทธร่องค์ท่ามกลางบริษัท ๔ เมื่อพระพุทธร่องค์ได้สดับความแล้ว พระพุทธร่องค์จึงตรัสว่า บุคคลไม่พึงทำทุจริตแม้เพียงน้อยนิดก็ไม่ควรอย่าคิดว่าทำอะไรไปแล้วไม่มีผู้อื่นรู้เห็น แม้จะแอบทำหลบ ๆ ซ่อน ๆ มั่นใจว่าไม่มีผู้อื่นล่วงรู้ก็ตาม เพราะเมื่อมาระลึกถึงความชั่วภายหลัง ย่อมนำความเดือดร้อนมาให้ ส่วนสิ่งที่เป็นสุจริตนั้นแม้ไม่มีผู้อื่นล่วงรู้ก็พึงทำ เพราะเมื่อตนระลึกถึงความดีที่ได้กระทำไว้ในภายหลังย่อมไม่เดือดร้อน สร้างความปลื้มปิติบันเทิงใจทราบนานเท่านั้น^{๔๐}

จากกรณีหญิงชู้หึงนี้ชี้ชัดถึงแรงหึงโดยมีความริษยาเป็นตัวผลักดัน ทำให้เกิดความมีเดบอดทางปัญญาจนสามารถประทุษร้ายร่างกายผู้อื่นได้ ถึงแม้จะโดนหญิงรับใช้และสามีที่ร่วมกันประพฤติชั่วแอบนอกใจก็ตาม ไม่บั้งควรที่จะทำร้ายผู้อื่นโดยคิดว่าทำกรรมชั่วที่ตนประทุษร้ายไปแล้วจะไม่มีใครรู้ใครเห็น ควรใช้สติในเชิงบวกเป็นตัวกำกับมิให้อ่านาถฝ่ายต่ำ คือ ความริษยาเข้าครอบงำจิตใจได้ และสามารถคลายความริษยาได้โดยมีกัลยาณมิตร คือ พระพุทธร่องค์ตรัสให้อิโวาทซ์แก่หญิงชู้หึง ด้วย

^{๔๐} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คู่มือประโยค ๓ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๗ แปลโดยอรรถ, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๑๘-๑๑๙.

ถ้อยคำที่มีประโยชน์แก่สาวกและเหล่ามหาชนทั้งหลาย ในที่นี้พระพุทธร่องค์ชี้ให้เห็นถึงการปกปิดความชั่วไว้ เหมือนเอาชี้เข้าไปปิดไฟที่ร้อนคุกรุ่นอยู่เต็มที่ ไฟที่ถูกปกปิดด้วยเถาถ่านนั้นพร้อมที่จะปะทุออกมา ความชั่วก็เช่นกันพร้อมที่เปิดเผยออกมาเมื่อถึงเวลาของมัน อย่าคิดว่าการทำสิ่งไม่ดีแล้วจะปกปิดได้ตลอด ไม่มีใครรู้ใครเห็น เพราะความลับไม่มีในโลก

๒.๕ ธรรมที่เกิดร่วมกับความริษยา

จากตัวอย่างที่ได้ค้นคว้าเรื่องความริษยาในพระไตรปิฎกทั้ง ๓ คัมภีร์ พบว่า มานะ เป็นหนึ่งในตัวการที่ทำให้เกิดความริษยา เนื่องจากการจะเกิดความริษยาได้นั้นต้องมีการเปรียบเทียบตนเองกับผู้อื่น จึงจะรู้สึกว่ามีคนอื่นดีกว่าตน เลิศกว่าตน เป็นเหตุให้เกิดความรู้สึกริษยาได้ นอกจากนี้ มานะ ยังเป็นหนึ่งในอุปกิเลสและปณณกอกุศลเจตสิกเช่นเดียวกับริษยา เพื่อความเข้าใจใน มานะ ผู้วิจัยจึงนำมาอธิบายพอสังเขปดังนี้

มานะ เป็นหนึ่งในอุปกิเลส ๑๖ คือ ความถือตัว, ทะนงตน – Māna: conceit^{๔๑}

มานะ เป็นหนึ่งในอกุศลเจตสิก (เจตสิกที่เป็นอกุศล) ๑๔ จัดเป็นปณณกอกุศลเจตสิกหรือเจตสิกที่เกิดกับจิตที่เป็นอกุศลแต่ไม่ตายตัวทุกครั้ง^{๔๒}

มานะ ตามรูปศัพท์ (มา มาเน + ยุ เป็น อน ลบ อ) หมายถึง อาการที่เป็นเหตุอยากให้คนอื่นนับถือ ชื่อว่ามานะ ความถือตัวว่า เราดีกว่าเขา เราเสมอกับเขา เราเลวกว่าเขา

ความถือตัวกิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความยกตน ความเทิดตน ความเชิดชูตนดูจริง

ความยกจิตขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดูจริง มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า มานะ

การแสดงความเท่าเทียม หรือด้อยกว่าผู้อื่น ความอยากเด่น อยากยกชูตนให้ยิ่งใหญ่

มานะ เป็นกิเลสที่มีความยึดถือว่ามีตัวมีตน ซึ่งเป็นการถือสำคัญด้วยความรู้ ด้วยความรู้สึกที่เป็นไปในตัวเองจนทำให้เกิดความยึดถือเกี่ยวกับตัวเองขึ้นมาเป็นตัวเป็นตนที่มีอยู่หรือเป็นอยู่ คือ มานะ เป็นอีกหนึ่งเหตุของปัญหาในชีวิตที่ทำให้เกิดทุกข์

มานะ เป็นกิเลสที่มีการพัฒนามาจากตัณหาเช่นเดียวกันแต่เป็นในลักษณะที่ยึดมั่นถือตัวตนที่เกิดจากความคิดเห็นที่ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๖๕-๒๖๖.

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๑.

มานะ เป็นกิเลสที่เป็นส่วนประกอบของปัญญาธรรม ที่ทำให้การทำงานของปัญญาธรรม นั้นสมบูรณ์ ดังที่พระพุทธองค์ได้แสดงไว้ว่า พระอริยสาวกรู้ชัดกุศลและรากเหง้าแห่งกุศลอย่างนี้ รู้ชัดกุศลและรากเหง้าแห่งกุศลอย่างนี้ เมื่อนั้นละมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือ มานะ) ที่ว่า เป็นเรา โดยประการทั้งปวง ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชาให้เกิดขึ้น แล้วเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ดังนั้นเพราะละมานะได้โดยชอบจึง ถือว่าทำที่สุดแห่งทุกข์ มานะ มีต้นเหตุมาจากสัญญา คือ มีสัญญา เป็นเหตุเกิด มีสัญญาเป็นกำเนิด มีสัญญาเป็นแดนเกิด รวมความว่า เพราะส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่อง เน้นข้ามมีต้นเหตุมาจากสัญญาทั้งสิ้น^{๔๓}

ประเภทของมานะ ๙ ในปัญญาธรรม

มานะเป็นกิเลสที่มีหลายลักษณะ และมีความชัดเจนในลักษณะของตนเอง แต่ละลักษณะ สามารถทำให้เกิดความทุกข์ได้ในรูปแบบที่ต่างกันตามความยึดถือ ว่าโดยย่อคือทำให้ทุกข์และเกิดความเนิ่นช้าทำให้ต้องวนเวียนเกิดในวัฏฏะสงสาร มานะที่ปรากฏอยู่ในปัญญาธรรม คือ มานะ ๙ ประเภท มีดังนี้

- ๑) เป็นผู้เลืศกว่าเขา ถือตัวว่าเลืศกว่าเขา หมายความว่าตนเองดีอยู่แล้วตามความเป็นจริง แต่สำคัญความดีของตนว่าดีกว่าเขา
- ๒) เป็นผู้เลืศกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา หมายความว่าตนเองดีกว่าเขาอยู่แล้วตามความเป็นจริง แต่สำคัญความดีของตนว่าเสมอเขา
- ๓) เป็นผู้เลืศกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา หมายความว่าตนเองดีกว่าเขาอยู่แล้วตามความเป็นจริง แต่สำคัญความดีของตนว่าด้อยกว่าเขา
- ๔) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเลืศกว่าเขา หมายความว่าตนเองมีความดีเสมอเขาตามความเป็นจริง แต่สำคัญความดีของตนว่าดีกว่าเขา
- ๕) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเสมอเขา หมายความว่าตนเองมีความดีเสมอเขาตามความเป็นจริง และสำคัญความดีของตนว่าเสมอเขา
- ๖) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา หมายความว่าตนเองมีความดีเสมอเขาตามความเป็นจริง แต่สำคัญว่าความดีของตนด้อยกว่าเขา
- ๗) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเลืศกว่าเขา หมายความว่าตนเองมีความดีด้อยกว่าเขาตามความเป็นจริง แต่สำคัญความดีของตนว่าดีกว่าเขา

^{๔๓}อ้างใน ธรรมวลี ศรีเข้ม, “การศึกษาปัญญาธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๘-๓๐.

๘) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา หมายความว่าตนเองมีความดีด้อยกว่าเขาตามความเป็นจริง แต่สำคัญความดีของตนว่าเสมอเขา

๙) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา หมายความว่าตนเองมีความดีด้อยกว่าเขาตามความเป็นจริง แต่สำคัญความดีของตนว่าด้อยกว่าเขา

จะเห็นได้ว่า มานะเป็นกิเลสที่ทำให้เรามีความทุกข์จากการเอาตัวไปเปรียบเทียบกับผู้อื่น ทั้งดีกว่า เสมอกัน ต่ำหรือด้อยกว่าผู้อื่น เพราะปุณณเมื่อเอาตัวไปเปรียบเทียบกับผู้อื่นแล้ว ทำให้จิตใจขุ่นมัว ในประเภทของมานะทั้ง ๙ นี้ สาเหตุของการริษยาส่วนใหญ่จะเกิดจากการเอาตัวเองไปเปรียบเทียบกับผู้อื่นที่ดีกว่าหรือเลิศกว่า พอตนเองเป็นแบบเขา ทำแบบเขา มีแบบเขาไม่ได้ จึงเกิดความรู้สึกริษยาเกิดขึ้น

กล่าวโดยสรุปบทที่ ๒ นี้ ความริษยาพบในคัมภีร์พระไตรปิฎกครบทั้งสามปิฎก มีรายละเอียดของเนื้อหาแตกต่างกันตามตัวอย่างข้างต้น และยังมีธรรมที่เกิดร่วมกับความริษยา คือ มานะ เป็นหนึ่งในอุปกิเลส ๑๖ เช่นเดียวกับริษยา ซึ่งมานะหรือความถือตัว ถือตน เป็นหนึ่งในตัวการที่ทำให้เกิดความรู้สึกริษยา

จะเห็นได้ว่า ความริษยามีได้ให้คุณแก่ผู้ใด ทั้งผู้ที่มีจิตริษยาและผู้ที่ถูกริษยา กล่าวคือ ผู้มีจิตริษยานั้นก็มีแต่ความร้อนร้อน กระวนกระวาย ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ คอยคิดแต่แผนการชั่วร้ายที่จะให้ร้ายฝ่ายที่ตนริษยาได้รับทุกข์ ส่วนผู้ที่ถูกริษยานั้นแน่นอนย่อมไม่ได้รับผลดีเพราะถูกกลั่นแกล้งต่าง ๆ นานาให้ได้รับความทุกข์ทั้งทางกาย วาจา ใจ จนบางกรณีอาจถึงขั้นสูญเสียชีวิตไปก็มี ฉะนั้นการคลายความริษยานั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งนัก ผู้ริษยาควรมีกัลยาณมิตรเป็นผู้คอยชี้แนะให้เห็นคุณโทษของความริษยา คอยเตือนสติเตือนใจไม่ให้หลงผิดติดกับอารมณ์ความรู้สึกริษยายาวนาน สำหรับผู้ที่ถูกริษยาควรระลึกนึกคุณความดีของผู้ที่ริษยาว่าเขาเคยได้ทำความดีอะไรให้แก่ตนบ้าง เป็นเหตุให้สามารถละเว้นการโกรธตอบ ไม่ทำให้เกิดการอาฆาตกันต่อเนื่องจนลูกกลามกลายเป็นโศกนาฏกรรม นอกจากนี้ผู้ถูกริษยาควรใช้หลักเมตตาเห็นอกเห็นใจผู้ที่ริษยาประกอบไปด้วย